

דאָוריתה הבאה בשורה ב', אפשר היא רומזת שהבית שימש לא לתפילה בלבד אלא גם ללימוד התורה. יש להניח, שהלוח נתקיים במלוא גובהו. אבל הוא היה ארוך הרבה יותר. להשלמתה של כתובת זו, שכנראה באו בה שמות מרובים, יש להקבילה אל הכתובות הארמיות מבית-הכנסת של אל-חמה ה-סמוכה, שגם שם שכיח הנוסח "דכיר (או דכירין) לטב", ואחריו באים שמות האנשים שנדבו לבית-הכנסת או עשו מעשה אחר הראוי לציון, ואפשר שהוא נוסח שהיה נוהג באיזור זה²⁰. באחת הכתובות של אלחמה²¹ נאמר: "ודכיר לטב קירס הופליס וקירה פרוטון", ובכתובת אחרת²²: "ודןכיר לטב רב תנחום הלוי..."

חפירות בית-קברות הקדום בתל-ברוך (ח'רבת אל-אורה)

(סקירה ראשונה)

מאת

י. קפלן

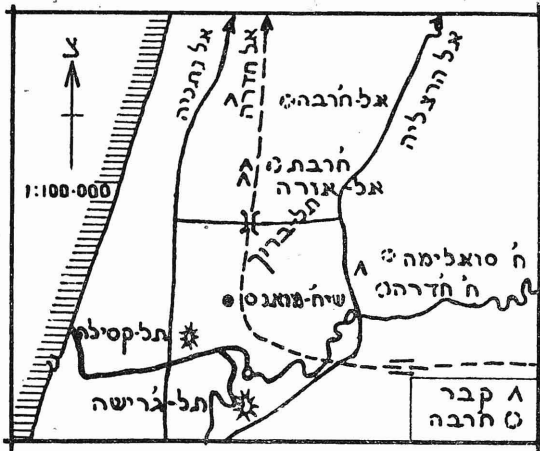
המקום. בית-הקברות מתפשט בריחוק של 1 ק"מ וחצי מצפון לגשר שברחוב רישפון. רחוב זה, הנמשך מעל למסילת הברזל ההולכת מתל-אביב לחדרה, חוצה את פרבר הצפוני של תל-אביב (תל-ברוך). תחילתו של רחוב זה בכביש הישן להרצליה, וקצהו בכביש תל-אביב-נתניה (ציור 1). בית-העלמין מרוחק כ-50 מ' מערבה מן המסילה, ואילו בריחוק מאתיים מטר מזרחה ממנה נמצאת ח'רבת אל-אורה. שבית-קברות זה שייך לה בלא ספק. על פני הקרקע של חורבה זו מבצבצים כאן וכאן שרידי בנייה, ובהם רצפות פסיפס, ואף מרובים כאן החרסים הרומיים והביזאנטיים.

הקבר הראשון נגלה בדרך מקרה בשנת 1951, תוך כדי חציבת כרכאר לצורך בנייתה של מסילת-הברזל, ובאביב שנת 1952 נערכו חפירות במקום זה על-ידי כותב הטורים האלה מטעם המדור הארכיאולוגי של עיריית

E. L. Sukenik op. cit. p. 35 sq. (20)

(21) שם, עמ' 41

(22) שם, עמ' 48

ציור 1.

תל-אביב ומחלקת העתיקות הממשלתית. מכוח החפירות הללו נתגלו עוד כמה מערכות-קברים. בסך-הכל נבדקו שמונה נקודות, בשבע מהן נגלו מערכות-קברים, ובשמינית בור גדול גדוש עצמות של בעלי-חיים. מערכות-הקברים. לכל אחת ממערכות-הקברים חצר ובה מדרגות. לאורך קירות החצר נמצאו כאן וכאן אצטבאות שנועדו לישיבה. ברצפת החצר יש שקערוריות לריכוזם של מי הגשמים. בצד האחורי של החצר פתח לאולם הקבורה. בשתיים ממערכות-הקברים נמצא בקיר הימני של החצר עוד פתח אחד שבו היו נכנסים לאולם-קבורה. האופן בו סתמו את הפתח של אולם הקבורה, יש בו בנותן-עניין, שכן נוהג זה שונה ממה שידוע לנו מבית-שערים וממקומות אחרים, ששם נסתם הפתח בדלת-אבן מלבנית הסובבת על צירה והיא חיקוי לדלת-עץ של בית-מגורים (1). ואילו בבית-הקברות של ח'רבת אל-אורה היו סותמים את הפתח בלוח-אבן עגול שצדו הצר משוקע היה בתוך תעלה חצובה מתחת למפלס של מפתן הפתח, ובצדו הימני של הפתח חצובה גומחה שרוחבה גדול במקצת מעובי הלוח, ולתוכה היו מגוללים את הלוח בשעה שביקשו לפתוח את הפתח (לוח ו', 1). שיעוריו של אולם-הקבורה $2\frac{1}{2} \times 2\frac{1}{2}$ מ' בקירוב, וגובהו כ-2 מ'.

(1) עיי דרך משל ב. מייולר, בית-שערים א', נספח א', ע' 127, לוחות: VI; V, 4.

ובקירותיו חצובים מקימות הקבורה. שני טיפוסים למקומות הקבורה: הכוך והמקמר (arcosolium), וחוך ממערה אחת, שבקירותיה מצויים שני הטיפוסים, אין הם מזדמנים זה בצד זה.

אופני הקבורה. כל הסימנים מעידים שרוב האולמות שימשו לצורכי קבורה כמה פעמים בכמה תקופות, ואף הרצפה בכלל זה. מסתבר, שבשעת חציבתם נועדו האולמות לקבורת בני משפחה אחת בלבד, ורק בתקופה מאוחרת יותר נפרצו האולמות וסילקו את עצמות הקברים הישנים וקברו מתים אחרים במקומן: מלבד זה התחילו משתמשים ברצפת האולם כשטח-קבורה, ובקברים אחדים נגלו קבורות מאוחרות, מהן שגובהן 80 ס"מ מעל לרצפה. המסמרים והזוויות המרובים, העשויים ברזל או ברונזה, מעידים שרוב הנפטרים נטמנו בארונות-עץ. אבל מסתבר, שבמערות הכוכים היו מצויות בתחילה, בשלב הקבורה הראשון, גם גלוסקמאות מאבן-גיר. גלוסקמה כזו נגלתה על ידי כותב הטורים האלה בקבר-כוכים הרוס שנמצא בריחוק שני ק"מ לצפונה של מקום זה, ואף בחירבת סואלימה הנמצאת כשלושה ק"מ לצד דרום (בשיכון "יד המעביר" (2).

כלי-הלוואי וְשֵׁאֵר חַפְצֵיָם. בקברים אלה נתגלו כלי חרס וזכוכית רבים. מבין כלי-החרס יש לציין את הכדים המרובים שדופנם מצולעת, והם פזורים למכביר על-פירוב על קרקעית החצר. וכן מסתברת ההשערה, שכדים מסוימים, שנגלו בתוך הקברים, שימשו לקבורת תינוקות, ובשימושם זה נמצאו מקוטעים בחלקם העליון או בחלקם התחתון, שניטל מהם בשביל שיהיה מקום להכניס את גופת המת לתוכם (3). עניין מיוחד בנרות-החרס המרובים והמגוונים, שיש בהם כדי אחיזה לקביעת זמנן של כמה קבורות. אף נגלו שבריהם של כמה פכים ומקטר. בכלל כלי הזכוכית הראויים לציון נמצאו צנצנות ופכיות לתמרוקים (אחת עשויה בתבנית פני אדם), וגם כמה פכים וקעריות. וכן מרובים תשמישי תלבושת וכו' שנגלו, ובכללם צמידים, אצעדות, טבעות, חרוזים, אבזמי-חגורות ועוד; אף ראוי לציון פעמון-ברונזה קטן. התכשיטים עשויים ברונזה, ברזל, זכוכית ואבן. בכמה מן הקברים נמצאו מטבעות שרובן מסוף המאה הרביעית לסה"נ (דו"ח מפורט על המטבעות נערך על ידי מר א. קינדלר ויצורף אל הדו"ח הכללי שיתפרסם במועדו).

(2) ע"י י. קפלן, מערת-קברים יהודית קדומה ליד תל-אביב, "ידיעות" שנה ט"ו, ע' 71.

(3) כנ"ל, ע' 73.

בור העצמות. הבור שצורת מרובע לו, מידותיו $2\frac{1}{2} \times 2\frac{1}{2}$ מ', ועומקו כ-2 מ'. הוא נגלה בחלק הצפוני של השטח ליד מערכות-הקברים השישית והשביעית. מסתבר שבתחילה ניסו לחצוב כאן עוד חצר אחת למערכת-קברים, ומשום סיבה חדלו מעבודת החציבה, ואז התחילו זורקים לתוכו פגרי בעלי-חיים, כגון בקר וצאן, כפי שמעידים שרידי העצמות אשר נגלו בו. קצתן של העצמות ניכרו בהן סימני שריפה, וכן נגלו בבור זה נרות-חרס שדומים להם נמצאו בקברים.

סמיכותו של בור זה של עצמות למערכות-הקברים אומרת דרשני. קשה להעלות על הדעת שלפנינו בור פשוט לקליטת פגריהן של בהמות היישוב הסמוך. יש ידיים להנחה שכאן עדות למנהג קדום של קבורת בהמות בסמוך למקום קבורתו של האדם, ומסייעים להנחה זו נרות החרס שנמצאו באותו הבור. מנהג קבורת הבהמה בשעת קבורת בעליה, עמו או בסמוך לו, מקובל היה בארץ בתקופת החיקסוסים⁴, אבל אין הנידון שלנו דומה להקבלה, ויש לבקש את מקורו במנהג אחר. כוונתנו למנהג שקיים היה בכמה קהילות יהודיות באירופה לקבור בכורות בהמה טהורה בבית-הקברות של בני-אדם. לפני שנתיים בקירוב הובא לדין עולה חדש מצפון-אפריקה (טריפולי) שניסה לקבור פגר של בכור-עז בבית קברות של בני-אדם. הנתבע טען להגנתו, שנהג "לפי הדין המקובל בידנו מדור דור". המעשה נתפרסם בשעתו בעתונות ואף הכה גלים בקרב יודעי דת ומסורת⁵. יש להניח, שמנהג זה היה רווח

⁴ עי' על קבורת אדם ובהמתו בתקופת החיקסוסים: F. Petrie, Ancient Gaza I.

pl. LVII, 101; J. V. Ory, QDAP, Vol. XIII, p. 77 and pls.

⁵ דבר המשפט הזה נתפרסם ב"הארץ" (2.11.52) וגם בשאר העתונים היומיים שבאותו פרק-זמן. בעקבות המעשה נתעורר פולמוס בין הרבנים על מנהג זה של קבורת בכור בהמה טהורה בקבורת בני-אדם. הרב ר' יחיאל מיכל טיקוצינסקי מירושלים שלל מנהג זה, והרב ר' צבי נהיר והרב ר' מנחם ערינברג (אָרנברג) מתל-אביב חיבו אותו ("עי" "הצופה", כ"ה השון תשי"ג; י. כסליו, תשי"ג, וכמו כן הדו-ירחון הרבני "קול-תורה", כסליו-טבת תשי"ג, ע' יד; ניסן-אייר, תשי"ג, ע' ט"ז, וההמשכים בשאר חוברותיו של כתב-עת זה. ועניין מיוחד בעדות שהובאו עלידי החוקר דב (ברנהארד) ברילינג בעתונם של ארגון עולי מרכז אירופה - *Mitte-lungsblatt*, תל-אביב מיום 27.2.58, המעידות שהיה מנהג זה של קבורת בכור בהמה טהורה עליד קברות בני אדם קיים בקרב יהודי פראנקפורט ופוזנא. בתוך שאר דבריו הוא מספר שבבית-הקברות של יהודי פראנקפורט היתה ארווה מיוחדת להחזקת הבהמות. מר. מ. ינון מעיה, שאותו מנהג קיים היה בזמננו גם בקהילות מאזוביה מולדתו, ואפשר היה קיים גם בשאר קהילות שבפולין, ולדבריו נשמרו רישומיו של מנהג זה בכמה פתגמים עממיים וגם בכמה

גם בקרב היהודים בארץ בתקופת התלמוד. אם נכונה השערתנו, יש בכך עוד ראייה אחת לקיומו של יישוב יהודי קדום בח'רבת אל-אורה, שלא ידענו על מציאותו משום מקום אחר.

סיכום. כבר הזכרנו למעלה את דבר גילווייה של מערת הכוכים ההרוסה, שנמצאה בריחוק שני קילומטרים בערך לצפונה של ח'רבת אל-אורה. במערה זו נתגלו שברי גלוסקמה המעידים, שהללו קברי יהודים היו. סמוך למערה זו בצד מזרח יש עוד אתר עתיק המכונה אל-ח'רבה, ויש לשער שהמערה שייכת היתה לתושבי אתר זה. ואם-כן, הרי זה עוד יישוב עתיק שסמוכות לו מערות-קברים, כמו בח'רבת אל-אורה. מצרפים אנו לשני היישובים, ח'רבת אל-אורה ואל-ח'רבה, את היישוב העתיק שנתגלה על-ידי כותב הטורים האלה בשנת 1950 ב"יד המעביר" ("ח'רבת סואלימה"), הסמוכה לאתרים אלה, הרי לפנינו איזור כפרי קדום המיושב על-ידי יהודים. איזור זה מתפשט לאורך קצהו הדרומי-מערבי של השרון, ותחילת ההתיישבות בו היתה קצת לפני התקופה הרומית, כלומר בראשית המאה הראשונה לפסה"נ; מסתבר, שההתיישבות באדמות המישורים הפוריים של סביבה זו היתה זמן-מה לאחר כיבושה של אפולוניה הסמוכה על-ידי החשמונאים, כנראה בימי אלכסנדר ינאי. לפי המשוער, היו יישובים אלה קיימים כל ימי התקופה הרומית והביזאנטית.

סיפורים שבספרות החדשה הכתובה בעברית ובאידיש; ועי' גם בתוספ' עבו"ז ס"ב ע"ב, ד"ק ולקבריהו, וגם בספר תשובה מאהבה לר' אלעזר ב"ר דוד פלעקילש.